

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue Özel Sayı 1 (Ekim/October 2023), s. 210-218.

Geliş Tarihi-Received: 15.09.2023

Kabul Tarihi-Accepted: 12.10.2023

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1361252

Derleme Sözlüğü'nde Yer Alan Arapça Asıllı Kelimelerde Görülen Göçüşme (Metatez) Olayları

Metathesis Events Seen in Arabic Origin Words in the Compilation Dictionary

İhsan Sabri ÇEBİ*

Öz

Canlı bir varlık olan dil, zamanla o dili kullanan milletin başka kültürlerle teması sebebiyle başka milletlerin dillerinden etkilenir. Bu etkilenme en çok kelime sahasında meydana gelir. Batı Türkçesinin oluşturulması esnasında Türkçe, coğrafi ve kültürel ilişki içinde bulunduğumuz, gelişmiş birer yazı diline sahip Arap ve Fars medeniyetinin dillerinden etkilenmiştir. Türkçeye o dönemde yani 11. Yüzyıldan itibaren Arapça ve Farsçadan kelimeler girmeye başlamıştır. Her dilin kendine ait bir ses yapısı vardır. Türkçeye giren bu kelimeler bazı ses olayları geçirmiştir. Bu ses olaylarından biri de göçüşme/metatezdir. Göçüşme kelime içinde komşu veya uzak bazı seslerin yer değiştirmesidir. Göçüşme, değişen seslerin yerine göre yakın göçüşme ve uzak göçüşme olmak üzere ikiye ayrılır. Bundan başka yer değiştiren seslerin ünlü veya ünsüz olmalarına göre ünsüz-ünsüz göçüşmesi, ünsüz-ünlü göçüşmesi, ünlü-ünlü göçüşmesi ve bir kelime içinde hem ünlü hem ünsüz göçüşmesi olmak üzere dört çeşit göçüşme vardır. Bu çalışmada, *Derleme Sözlüğü'*nde yer alan Arapça asıllı kelimelerde yukarıda saydığımız dört çeşit göçüşmenin de meydana geldiği, örnekleriyle ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Derleme Sözlüğü*, Türkiye Türkçesi, göçüşme, ağız.

Abstract

Language, which is a living entity, is influenced by the languages of other nations over time due to the contact of the nation using that language with other cultures. This influence occurs mostly in the field of words. During the creation of Western Turkish, Turkish was influenced by the languages of the Arab and Persian civilizations, with which we have geographical and cultural relations and each of which had a developed written language. Words from Arabic and Persian began to enter Turkish from the 11th century. Every language has its own phonological structure. These words that entered Turkish have undergone some phonological changes. One of these phonological phenomena is metathesis. Metathesis is the displacement of some neighboring or distant sounds within the word. Metathesis is divided into two: near metathesis and distant metathesis, depending on the location of the changing sounds. Moreover, there are four types of metathesis, depending on whether the displaced sounds are vowels or consonants: consonant-consonant metathesis, consonant-vowel metathesis, vowel-vowel metathesis, and both vowel and consonant metathesis in a word. In this article, it has been demonstrated with examples that the four types of metathesis mentioned above occur in the words of Arabic origin in the Compilation Dictionary.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, e-posta: iscebi@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8889-0025.

Keywords: Compilation Dictionary, Türkiye Turkish, metathesis, dialect.

Words from Arabic and Persian began to enter Turkish from the 11th century.

Giriş

Kelime içindeki bazı seslerin yer değiştirmesi olayına göçüşme adı verilir. Batı kökenli metatez (*metathesis*) kelimesinin de kullanıldığı bu ses olayı için dilcilerin tanımları birbirine yakındır.

Göçüşme hakkında ilk yazılan yazılardan biri olan Türk Dillerinde Metathese’de Hasan Eren, göçüşme hakkında bir kural koymanın zorluğundan bahseder. Eren (1953, s. 161), diğer Türk dillerinde metatez hakkında bazı çalışmalar yapılmasına rağmen bizde ve Avrupa’da bu alandaki çalışmaların yetersizliğinden söz eder.

Ahmet Caferoğlu da (1955, s. 1) bir araştırmasında göçüşmenin fonetik bir hadise olduğu kadar ses organlarının fizyolojik yapısından kaynaklandığını belirttiikten sonra bu olayın ölçünlü dilde gelişemediğini ağızlarda kaldığını söyler. Caferoğlu (1955, s. 2), Eren’in bu alandaki çalışmasından övgüyle bahseder. Ancak yapılan çalışmalarda elde edilen metatez örneklerinin sadece ünsüzler arasında meydana gelenlerden olduğunu, kelime içinde asimilasyon olarak değerlendirilen ünlü değişmelerinin de metatez olduğunu söyler, fakat ünlü göçüşmeleriyle alakalı o da sınırlı sayıda örnek verir.

Tahsin Banguoğlu (1974, s. 70), söyleyişi kolaylaştırmak yönünden bazen kelime içindeki iki sesin yerinin değişmesine göçüşme dendiğini belirtir.

Berke Vardar’a göre göçüşme, genellikle birbirini izleyen iki sesbirimin, kimi durumlarda ise birbirini izlemeyen iki sesbirimin yer değiştirmesi olayıdır (1980, s. 84-85).

Zeynep Korkmaz (1992, s. 74), kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olarak tanımladığı göçüşmenin ünsüzlerin birbirleri ile karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını gidermek amacı ile yapıldığını ve daha çok /r/ ve /l/ gibi akıcı ünsüzlerin bulunduğu kelimelerde ve ağızlarda görüldüğünü söyler.

Jean Deny (1995, s. 66-67), Oytun Şahin tarafından Türkçeye çevrilen eserinde göçüşmenin genellikle komşu iki sesi etkilediğini belirtir. Göçüşmenin iki şekilde meydana geldiğini söyleyen Deny, ilk tür, akıcı bir ünsüz ile kendinden sonra gelen akıcı olmayan bir ünsüz arasında; ikinci türün ise akıcı bir ünsüz ile bir ünlü arasında oluştuğunu ifade eder. Bitişik olmayan iki ses arasında göçüşmenin nadiren olduğunu söyleyen Deny (1995, s. 67), komşu olmayan sesler arasındaki göçüşmeye, *reçel* > *leçer* örneğini verir. Göçüşme hakkında çok önemli bir noktaya dikkat çeken Deny (1995, s. 67), bazı alıntı kelimelerde meydana gelen göçüşmenin komşu ünlüleri de sürüklediğini ifade eder ve buna Arapça *gîrbâl*¹ > *kalbur* örneğini verir.

Muharrem Ergin (2009, s. 52), bir gramer birliğinde yan yana gelen iki sesin bazen yer değiştirmesi olarak ifade ettiği bu ses olayı için *yer değiştirme* terimini kullanır.

Yukarıda bahsedilen kaynaklarda göçüşme örnekleri, ünsüzlerin yer değiştirmeleri şeklindedir. Eren’in verdiği göçüşme örneklerinin tamamı ünsüzler arasındadır. Banguoğlu (1974, s. 71), farklı olarak ünlü ünsüz göçüşmesinden bahseder ancak bunların yabancı asıllı kelimeleri Türkçeleştirmek amacıyla yapıldığı şeklinde bir tahdit koyar.

Dilcilerin pek fazla dikkatini çekmeyen ünlü sesler arasındaki göçüşme üzerinde Faruk Yıldırım (1999)’ın kapsamlı bir çalışması vardır. Üzerinde doktora çalışması yaptığı Çukurova ağızlarından tespit ettiği yaygın ünlü göçüşmeleri üzerine hazırlamış olduğu

¹ Kitapta *gîrbâl* -muhtemelen yanlışlıkla- *gîlbâr* şeklinde yazılmıştır.

yayınında Yıldırım, genellikle kelimelere ek eklenmesi esnasında oluşan ünlü göçüşmelerine ait birçok örnek vermiştir.

Göçüşme üzerine yapılan kapsamlı bir çalışma da Serpil Ersöz'e aittir. Ersöz, göçüşme üzerine Türkiye'de yapılmış çalışmalarla ilgili geniş bir literatür bilgisi verir. Ersöz, göçüşmenin sadece kelime içindeki ses değişmesine ait bir olay olması fikrine karşı çıkar ve göçüşme için bir söz zincirinde bilinçli veya bilinçsiz olarak ses, hece, kelime vb. birimlerin yer değiştirmesi tanımını teklif eder (2018, s. 2193). Ersöz (2018, s. 2193-2199), Türkçedeki göçüşmeleri ses göçüşmesi, hece göçüşmesi ve kelime göçüşmesi olarak üçe ayırır. Ses göçüşmelerini de ünlü göçüşmesi, ünsüz göçüşmesi, ünlü-ünsüz göçüşmesi olarak üçe ayıran Ersöz, sonra bu göçüşmeleri ayrıca ikili, üçlü vb. ünlü ve ünsüz göçüşmeleri olarak sınıflandırır.

Çalışmanın amacı ve yöntem

Bu çalışmada *Derleme Sözlüğü'*nde yer alan Arapça asıllı kelimelerde meydana gelen göçüşme olayları incelendi. Tespit edilen örnekler önce sesin cinsine göre, ünsüz-ünsüz, ünlü-ünsüz ve ünlü-ünlü olmak üzere 3 grup halinde tasnif edildi. Sonra bu grupların altında değişen seslerin yerlerine göre yakın göçüşme ve uzak göçüşme olmak üzere bir tasnif daha yapıldı.

Tespit edilen örnekler *Derleme Sözlüğü'*nde yer almış ağız örnekleri olduğu için bu kelimelerde göçüşme yanında başka ses değişimleri de mevcuttur. Ancak bu çalışmanın okuyucularının saha ile ilgili olmaları göz önünde bulunduruldu ve yazının boyutunu arttırmamak için bu ses olayları üzerinde ayrıca durulmadı.

1. Ünsüz-Ünsüz Göçüşmesi

*Derleme Sözlüğü'*nde tespit edilen sayı bakımından en çok göçüşme örneği kelime değişikleriyle birlikte bu grupta yer almaktadır. Değişikler dahil 75 yakın; 32 uzak göçüşme örneğinin yer aldığı bu grupta, yer değiştirme olaylarının en az bir tarafının sürekli ünsüzlerden olması dikkat çekicidir. Bunlardan farklı olarak iki süreksiz ünsüzün göçüştüğü 2 örneğe rastlanmıştır: *ikbâl>ibkal* ve *vaḳt>vadük*

Bu grupta yer alan ilgi çekici bir durum, ikiz ünsüzlü *lezzet* kelimesinin göçüşme şeklinin diğerlerinden farklı olmasıdır. *Fettân>teftane*, *rezze>zerze~zırza~zirze* örneklerinde kelime başındaki ünsüzle kelime içindeki ikiz ünsüzlerden biri göçüşürken benzer durumdaki *lezzet* kelimesinde göçüşme farklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu göçüşmede *lezzet>zellet* şeklinde kelime başındaki /l/ sesinin göçüştüğü ikiz ünsüzü tekleştirerek kendisinin ikizleşmesi dikkat çekicidir.

Yine ilgi çekici bir durum da başka bir örnekte göçüşme esnasında ortaya çıkmıştır: *mizmār>zummar* değişmesinde kelime başındaki /m/ göçüşme sonrasında yan yana geldiği /m/ ile ikiz ünsüz görüntüsü vermiştir. Ünsüz-ünsüz göçüşmesi içinde tespit edilen yakın ve uzak göçüşme örnekleri aşağıdadır:

1.1. Yakın Göçüşme

DS	Arapça	Göçüşme Sesler	Anlamı
albah	eblak	bl>lb	"Yuvarlak ve dolgun yüzlü, ablak." (DS, C. I, s. 207)
argan (I)	aḳran	ḳr>rg	"Yaşıt, akran." (DS, C. I, s. 311)
arḳap (I)	ʿaḳreb	ḳr>rḳ	"Akrep." (DS, C. I, s. 312)
arḳap (II)	ʿaḳreb	ḳr>rḳ	"Köpeklerin boynuna takılan halka." (DS, C. I, s. 312)
arkap (I)	ʿaḳreb	ḳr>rḳ	"Akrep (böcek)." (DS, C. I, s. 326)
arkap (II)	ʿaḳreb	ḳr>rk	"Saatin küçük ibresi, akrep." (DS, C. I, s. 312)

arvad	‘avret	vr>rv	“1. Kadın, avrat. 2. Eş, zevce, karı.” (DS, C. I, s. 337)
arvat (I)	‘avret	vr>rv	“1. Kadın, avrat. 2. Olgun kadın. 3. Eş, zevce, karı.” (DS, C. I, s. 312)
arvatbaz	‘avret	vr>rv	“Hovarda, zampara.” (DS, C. I, s. 338)
arvat-lanmak	‘avret	vr>rv	“Kadın kendinden bahsetmek, övünmek.” (DS, C. I, s. 338)
cebreze	cerbeze	rb>br	“Zorlanarak iş gören adam.” (DS, C. III, s. 872)
cevze [cevize]	cezve	zv>vz	“Cezve.” (DS, C. III, s. 887)
ergap	‘akreb	kr>rg	“Akrep.” (DS, C. V, s. 1767)
erzail	azrā’il	zr>rz	“Azrail.” (DS, C. V, s. 1778)
ezva	eczā	cz>zv	“1. İlaç, ecza. 2. Kibrit. 3. Kapsül.” (DS, C. V, s. 1830)
ezva-cı	eczā-cı	cz>zv	“Eczacı.” (DS, C. V, s. 1830)
ezve (I)	eczā	cz>zv	“Kapsül.” (DS, C. V, s. 1830)
gapsetmek	ğasb et-	sb>ps	“Tutuklamak.” (DS, C. VI, s. 1917)
garagebil	(kara) kalb	lb>bl	“Kötü kalpli (kimse).” (DS, C. VI, s. 1918)
gebil	kalb	lb>bl	“Kalp.” (DS, C. VI, s. 1957)
(gara) gıbilli	(kara) kalbli	lb>bl	“Kinci (kimse için).” (DS, C. VI, s. 1874)
gıbra	kırbā	rb>br	“Yazın süt, yoğurt, su taşımaya yarayan keçi ya da koyun derisinden yapılan kap.” (DS, C. VI, s. 2025)
gılba	kıble	bl>lb	“Kible.” (DS, C. VI, s. 2039)
gulba	kıble	bl>lb	“Kible.” (DS, C. VI, s. 2191)
gupsetmek	ğasb et-	sb>ps	“Tutuklamak.” (DS, C. VI, s. 2197)
hakla (II)	halkā	lk>kl	“Halka.” (DS, C. VII, s. 2255)
(basma) havla	halvā	lv>vl	“Un helvası.” (DS, C. II, s. 544)
havla (II)	halvā	lv>vl	“Helva.” (DS, C. VII, s. 2311)
havlat	halvet	lv>vl	“1. Tenha. 2. Boş (değirmen için).” (DS, C. VII, s. 2312)
havlet	halvet	lv>vl	“İssız, tenha.” (DS, C. XII, s. 4516)
havleter	halvā	lv>vl	“Helva.” (DS, C. VII, s. 2312)
heşve (I)	havş	vş>şv	“Avlu, bahçe.” (DS, C. VII, s. 2349)
hevla	halvā	lv>vl	“Helva.” (DS, C. VII, s. 2351)
hevle	halvā	lv>vl	“Helva.” (DS, C. VII, s. 2351)
hosna	hunşā	ns>sn	“Hem erkeklik hem dişilik organı olan hayvan.” (DS, C. VII, s. 2416)
ıbkal	ıkbāl	kb>bk	“Talih.” (DS, C. VII, s. 2454)
ırbıh	ıbrıh	br>rb	“Su kabı, ibrih” (DS, C. VII, s. 2482)
ırbık	ıbrıh	br>rb	“Su kabı, ibrih” (DS, C. VII, s. 2482)
ilbis (II)	ıblīs	bl>lb	“Cin, şeytan.” (DS, C. VII, s. 2518)
ilbiz (III)	ıblīs	bl>lb	“Kötü, fena” (DS, C. VII, s. 2518)
ilbiz (IV)	ıblīs	bl>lb	“Cin, şeytan.” (DS, C. VII, s. 2518)
ilbüz (I)	ıblīs	bl>lb	“Dağ başında görülen ateş, ışık.” (DS, C. VII, s. 2518)
ilfit	‘ifrīt	fr>lf	“1. Açık göz, zeki. 2. Çok keskin zekâ.” (DS, C. VII, s. 2521)
ilfitin etmek	‘ifrīt	fr>lf	“Çok kızdırmak, öfkelenlendirmek.” (DS, C. VII, s. 2521)
ırbık	ıbrıh	br>rb	“Su kabı, ibrih” (DS, C. VII, s. 2546)
manşır	meşhūr	şh>nş	“İsim yapmış, tanınmış.” (DS, C. IX, s. 3125)
marhama (I)	mıkrāme/ maqrāme	kr>rh	“1. Erkek ceketi. 2. Cübbe. 3. Hırka.” (DS, C. IX, s. 3129)
marhama (II)	mıkrāme/ maqrāme	kr>rh	“1. Köy kadınlarının başlarına örttükleri havludan örtü. 2. Yüz ve hamam havlusu.” (DS, C. IX, s. 3129)
marşafa	maşrāba	şr>rş	“Su taşı.” (DS, C. IX, s. 3130)
mefh olmak	maḥv (ol-)	hv>fh	“Yok olmak, boşa gitmek, onulmaz duruma gelmek.”

			(DS, C. IX, s. 3149)
mehlem	merhem> melhem	lh>hl	"Merhem." (DS, C. IX, s. 3151)
melmeket	memleket	ml>lm	"Memleket." (DS, C. IX, s. 3158)
menşur	meşhūr	şh>nş	"İsim yapmış, tanınmış." (DS, C. IX, s. 3165)
merze (II)	mezra	zr>rz	"Köy dışındaki ev, tarla vb. varlık." (DS, C. XII, s. 4592)
merze (III)	mezra	zr>rz	"Bağ, bahçe, bostan kulübesi." (DS, C. IX, s. 3171)
noksa	nuşha	şh>ks	"Muska." (DS, C. IX, s. 3254)
orvad	avret	vr>rv	"Bir erkeğin eşi olan kadın." (DS, C. IX, s. 3290)
ruskatiye	ruşşatiyye	hş>sk	"İzin belgesi." (DS, C. IX, s. 3506)
surfa	sufra	fr>rf	"Sofra." (DS, C. X, s. 3698)
talba (I)	tabla	bl>lb	"Tabla." (DS, C. X, s. 3814)
talba (I)	tabl	bl>lb	"Tef." (DS, C. XII, s. 4735)
talba (II)	tabla	bl>lb	"Zilsiz tef." (DS, C. X, s. 3815)
talba (II)	tabla	bl>lb	"Sofra." "Tabla." (DS, C. XII, s. 4735)
tavsıl	taşvır	şv>vs	"Resim, fotoğraf." (DS, C. X, s. 3847)
tavsır	tasvır	şv>vs	"Resim, fotoğraf." (DS, C. X, s. 3848)
tavsır	tasvır	şv>vs	"Yansılama, taklit." (DS, C. X, s. 3848)
talyasan	taylasān	yl>ly	"Eskiden, başa sarılan sarıgın sırta uzanan bölümü." (DS, C. XII, s. 4736)
tevizir	tezvır	zv>vz	"Düzenci, kurnaz." (DS, C. XII, s. 4756)
tevizür	tezvır	zv>vz	"Düzenci, kurnaz." (DS, C. XII, s. 4756)
uyran	uryān	ry>yr	"Çıplak." (DS, C. XII, s. 4789)
vehlem	merhem> melhem	lh>hl	"Merhem, em." (DS, C. XII, s. 4803)
yurbuğ	ibrik	br>rb	"İbrik." (DS, C. XI, s. 4321)
zahmarı	zemherir	mh>hm	"Şubat ayı." (DS, C. XII, s. 4829)
zahmeri	zemherir	mh>hm	"1. Şubat ayı. 2. Ocak ayı." (DS, C. XII, s. 4829)
zehmeri	zemherir	mh>hm	"Şubat ayı içinde bir zaman." (DS, C. XII, s. 4831)

1.2. Uzak Göçüşme

DS	Arapça	Göçüşen Sesler	Anlamı
efiyen	enfiyye	n-f>f-n	"1. Ardıç meyvesi. 2. Tütün tozu." (DS, C. V, s. 1670)
emedene ²	emāneten	n-t>d-n	"1. Geçici olarak. 2. Ansızın, birdenbire." (DS, C. V, s. 1732)
emedeni (II) ³	emāneten	n-t>d-n	"Yıkılmak üzere olan." (DS, C. V, s. 1732)
emedennen	emāneten	n-t>d-n	"1. Ansızın, birdenbire." (DS, C. V, s. 1732)
fısrat-sız	ferāset	r-s>s-r	"Düşüncesizce davranan." (DS, C. V, s. 1858)
heyket	hikāyet	k-y>y-k	"1. Masal. 2. Eğlenceli konuşma. 3. Yergi, kovuculuk." (DS, C. VII, s. 2353)
heyket etmek	hikāyet (et-)	k-y>y-k	"Konuşmak." (DS, C. VII, s. 2353)
inam etmek	İmān (et-)	m-n>n-m	"İnanmak." (DS, C. VII, s. 2537)
malgata	muğālaṭa	ğ-l>l-g	"Gürültü, patırtı." (DS, C. IX, s. 3112)
mazara	marāza	r-z>z-r	"Hirgür, kavga." (DS, C. IX, s. 3144)
mecelleşmek	cedelleşmek→ cebelleşmek	c-b>m-c	"Ağız kavgası yapmak, tartışmak." (DS, C. IX, s. 3147)
micas	mizāc	z-c>c-s	"Yaradılış." (DS, C. IX, s. 3196)

² Kelime içinde /n/ düşmesi ihtimali de olabilir.

³ Kelime içinde /n/ düşmesi ihtimali de olabilir.

nalet	la'net	l-n>n-l	"Lanet." (DS, C. IX, s. 3235)
nalet-leme	la'net	l-n>n-l	"Lanet." (DS, C. IX, s. 3235)
nağlet	la'net	l-n>n-l	"Lanet." (DS, C. IX, s. 3233)
narfaşa	maşraba	ş-r-b>rf-ş	"Su taşı." (DS, C. IX, s. 3239)
sansalat	salţanat	l-n>n-l	"Saltanat." (DS, C. X, s. 3538)
savkada	şadaķa	d-k>k-d	"Sadaka." (DS, C. X, s. 3554)
şamala (II)	meş'ale	m-ş>ş-m	"Meşale." (DS, C. X, s. 3741)
şayka (II)	eşkiyā	ķ-y>y-k	"Eşkiya." (DS, C. XII, s. 3754)
tayka	tākiye	ķ-y >y-k	"1. Şapka, başlık, bere, takke. 2. Kadınların giydiği fes." (DS, C. X, s. 3852)
teftana	fettān	f-t>t-f	"Haşarı, yaramaz." (DS, C. X, s. 3859)
teftane	fettān	f-t>t-f	"Haşarı, yaramaz." (DS, C. X, s. 3859)
teftane	fettān	f-t>t-f	"Akıllı." (DS, C. XII, s. 4746)
vadük	vakt	ķ-t>d-k	"Vakit." (DS, C. XI, s. 4088)
zellet	lezzet	l-zz>z-ll	"Tat."
zerze	rezze	r-z>z-r	"Kapı mandalı sürgüsü. 2. Kapı halkası. 3. Kapı kilidi." (DS, C. XI, s. 4362)
zirza	rezze→zerze	r-z>z-r	"1. Kapı çengeli tokmağı. 2. Kapı zinciri, sürgüsü. 3. Kapı kilidi. 4. Kapı rezesi, menteşesi. 5. Kapı kol demiri." (DS, C. XI, s. 4380)
zirzalamak	rezze→zerze	r-z>z-r	"Kapıyı reze ya da çengel ile kilitlemek." (DS, C. XI, s. 4380)
zirza	rezze→zerze	r-z>z-r	1. Kapı zinciri, sürgüsü. 2. 3. Kapı kilidi. (DS, C. XI, s. 4390)
zirze	rezze→zerze	r-z>z-r	"Kapı mandalı işini gören zincirli araç." (DS, C. XII, s. 4839)
zummar	mizmār	z-m>m-z	"Bir çalgı." (DS, C. XI, s. 4440)

2. Ünsüz-Ünlü Göçüşmesi

Ünsüz-ünlü göçüşmesine ait 18 yakın; 2 uzak göçüşme örneği tespit edilmiştir. Göçüşmeye uğrayan ünsüzlerin 1'i dışındakiler sürekli ünsüzdür. Ünlüyle göçüşen Süreksiz ünsüz /c/ ünsüzdür: cecci mecci < Ye'cüc Me'cüc.

2.1. Yakın Göçüşme

DS	Arapça	Göçüşen Sesler	Anlamı
akırba	aķriba	ri>ır	"Hısım, akraba" (DS, C. I, s. 152)
cecci mecci	Ye'cüc Me'cüc	üc>ci	"Müslüman ananelerine göre dünyanın sona ereceği zaman meydana gelecek büyük bozgun ordusu." (DS, C. III, s. 873)
erzel	reżil	re>er	"Arsız, yüz­süz." (DS, C. V, s. 1778)
firit	ifrit	if>fi	"Yalancı." (DS, C. V, s. 1870)
hamaylı	ħamā'il	il>lı	"Etkili, gösterişli, büyük muska." (DS, C. VII, s. 2264)
hameli	ħamā'il	il>li	"Muska, nazarlık." (DS, C. VII, s. 2266)
hameyli	ħamā'il	il>lı	"1. Genç erkeklerin boyunlarına taktıkları üçgen biçiminde gümüş kolye. 2. Gümüş kuşak." (DS, C. VII, s. 2266)
ımraz	marāz	ma>ım	"Hasta, çok zayıf bünyeli." (DS, C. VII, s. 2476)
ırca ⁴	recā	re>ir	"Rica." (DS, C. VII, s. 2546)

⁴ Bu kelime başında ünlü türemesi de olmuş olabilir.

lağva	lağab	ab>va	"Takma ad." (DS, C. IX, s. 3058)
maharma	mıkrame/ maqrame	ra>ar	1. Başörtüsü. 2. El havlusu, peçete." (DS, C. IX, s. 3105)
merahmet	merhamet	ha>eh	"Acıma." (DS, C. IX, s. 3167)
naşırba	maşraba	ra>ır	"Su tası." (DS, C. IX, s. 3241)
naşırfa	maşraba	ra>ır	"Su tası." (DS, C. IX, s. 3241)
neşirfe	maşraba	ra>ır	"Su tası." (DS, C. IX, s. 3247)
urya ⁵ (I)	ru'yā	ru>ur	"Düş." (DS, C. XI, s. 4042)
uskut	süküt	sü>us	"Sessiz, uslu." (DS, C. XI, s. 4043)
ürya (I) ⁶	ru'yā	ru>ür	"Düş." (DS, C. XI, s. 4072)

2.2. Uzak göçüşme

DS	Arapça	Göçüşen Sesler	Anlamı
ayhal	ḥayāl	ḥ-a>a-h	"Rüya." (DS, C. I, s. 415)
gadafi	kaṭā'if	i-f>f-i	"Kadayıf." (DS, C. VI, s. 1888)

3. Ünlü-Ünlü Göçüşmesi

Derleme Sözlüğü'nde, göçüşme ile ilgili yayınlarda çok fazla örneği verilmeyen ünlü-ünlü göçüşmesine ait 16 örnek tespit edilmiştir. Bu azımsanmayacak bir sayıdır. Aşağıda yer alan örneklerden *ceyiz* başka bir ses olayı geçirerek *ceyiz* şeklinde ölçünlü dilde de kullanılmaktadır. Bu tür göçüşme örneklerinde dikkat çeken bir durum göçüşen örneklerin düz ünlü olmalarıdır.

DS	Arapça	Göçüşen Sesler	Anlamı
ahet	eḥad	e-a>a-e	"Pazar günü." (DS, C. I, s. 129)
ases (I)	esās	e-ā>a-e	"Gerçek, asıl, esas." (DS, C. I, s. 129)
ceda	cādde	ā-e>e-a	"Cadde." (DS, C. XII, s. 4470)
cihal ?	cāhil	ā-i>>i-a	"Okuyup yazma bilmeyen." (DS, C. III, s. 963)
cehiz (I)	cihāz	i-ā>e-i	"1. Gelin olan kızın babasının evinden götürdüğü eşya. 2. Kızların gelin oldukları gün sandıklarına konanyemiş, hediye." (DS, C. III, s. 875)
cehiz (II)	cihāz	i-ā>e-i	"Kırmızı ipekli kumaş." (DS, C. III, s. 875)
ceniz	cihāz	i-ā>e-i	"1. Gelin olan kızın babasının evinden götürdüğü eşya." (DS, C. III, s. 882)
ceyiz	cihāz	i-ā>e-i	"1. Gelin olan kızın babasının evinden götürdüğü eşya." (DS, C. III, s. 887)
devat	da'vet	a-e>e-a	"Davet." (DS, C. IV, s. 1440)
fitle (II)	feṭīl	e-i>i-e	"Çile, iplik, yün çilesi." (DS, C. V, s. 1874)
fitle (III)	feṭīl	e-i>i-e	"Lamba fitili." (DS, C. V, s. 1874)
mazer	mezār	e-ā>a-e	"Mezar." (DS, C. IX, s. 3144)
mirat	mārid	ā-i>i-a	"Uğursuz." (DS, C. XII, s. 4597)
sikge	sekkī	e-ī>i-e	"Hayvanları bağlamak için yere çakılan demir ya da ağaç kazık." (DS, C. XII, s. 4695)
sikke	sekkī	e-ī>i-e	"Hayvanları bağlamak için yere çakılan demir ya da ağaç kazık." (DS, C. X, s. 3632)
tıvan (helvası)	ṭahīn	a-ī>i-a	"Tahin helvası." (DS, C. X, s. 3927)

4. Girişik Göçüşme

⁵ Bu kelime başında ünlü türemesi de olmuş olabilir.

⁶ Bu kelime başında ünlü türemesi de olmuş olabilir.

*Derleme Sözlüğü'*nde yer alan en ilgi çekici göçüşme örnekleri, çaprazlama olarak hem ünlülerin hem ünsüzlerin göçüştüğü kelimelerdir. Deny (1995, s. 67), bu durumu göçüşen ünsüzlerin yanlarındaki ünlüleri de taşıdıkları şeklinde ifade eder. Bu tür göçüşme örnekleri için biz girişik göçüşme ifadesini kullanmayı uygun gördük.

DS	Arapça	Göçüşen Sesler	DS'deki Anlamı
ergap	‘akreb	kr>rg / a-e>e-a	“Akrep.” (DS, C. V, s. 1767)
filte	fetil	tl>lt / e-î>i-e	“Lif, fitil.” (DS, C. V, s. 1866)
galbır	ğirbâl	r-l>l-r / i-â>a-ı	“Kalbur.” (DS, C. VI, s. 1899)
galbur	ğirbâl	r-l>l-r / i-â>a-u	“Kalbur.” (DS, C. VI, s. 1899)
layfe	levha	vḥ>yf / e-a>a-e	“Bir yere asılmak için yazılmış yazı.” (DS, C. IX, s. 3068)
zelhap	saḥleb	hl>lh / a-e>e-a	“Salep.” (DS, C. XI, s. 4357)

Sonuç

Bu çalışmada *Derleme Sözlüğü'*nde yer alan Arapça asıllı kelimelerden göçüşme olayı geçirenler incelenmiştir. Değişkelerle birlikte 149 kelimenin göçüşmeye uğradığı tespit edilmiştir. Bu göçüşme olaylarıyla ilgili şunları söylemek mümkündür:

1. *Derleme Sözlüğü'*nde yer alan göçüşme olaylarının en çoğu ünsüz sesler arasında gerçekleşmiştir. Tespit edilen 107 ünsüz-ünsüz göçüşmesinin 75'i yakın; 32'si uzak göçüşmedir.

2. *Derleme Sözlüğü'*nde yer alan Arapça kelimelerde rastlanan bir göçüşme türü de ünsüz ve ünlü sesler arasındaki göçüşmedir. Bu tür göçüşme örneklerinin 18'i yakın; 2'si uzak göçüşme şeklinde gerçekleşmiştir.

3. *Derleme Sözlüğü'*nde yer alan göçüşme örneklerinin bir türü de ünlü sesler arasındaki göçüşmedir. Bu göçüşmeler uzak sesler arasında gerçekleşmiştir. Bu tür göçüşme örneklerinin sayısı 16'dır.

4. *Derleme Sözlüğü'*nde yer alan Arapça asıllı kelimelerden göçüşmeye uğramış olanların en dikkat çekici olanları hem ünsüz hem de ünlü seslerin aynı anda göçüştüğü kelimelerdir. Bu tür göçüşme örneklerinin sayısı 6'dır.

5. *Derleme Sözlüğü'*nde yer alan Arapça asıllı kelimelerde göçüşmeye uğrayan sesler umumiyetle genel karaktere uygun olarak sürekli ünsüzlerdir. Ancak bu duruma aykırı olarak 32 örnekte süreksiz ünsüzlerin göçüşen seslerden en az bir tarafını oluşturduğu tespit edilmiştir. Sürekli ve süreksiz ünsüzlerin göçüştüğü örneklerin durumu aşağıdaki gibidir:

Bunlardan 22 adedinde göçüşme, süreksiz-sürekli>sürekli-süreksiz yönünde olmuştur: “*albah, argan, arkap, emedene, emedeni, emedennen, ergap, ırbıḥ, ırbık, ilbis, ilbiz, ırbık, gilba, gulba, heyket, malgata, şayka, talba, tayka, teftana, teftane, yurbuḥ*”

Bu örneklerin 8 adedinde göçüşme, sürekli-süreksiz>süreksiz-sürekli yönünde olmuştur: “*gebil, garagebil, gıbilli, gıbra, gapsetmek, gupsetmek, hakla, cebreze*”

Benzer durumda göçüşmeye uğrayan 2 örneğin ise aslında iki sürekli ünsüze sahip iken ses olayı sonucu ünsüzlerden birinin süreksiz ünsüz haline gelmiş olduğu gözlemlenmiştir: “*ruskatiye<ruhsatiye, noksa<nüşa*”

Yine sürekli ünsüz ve süreksiz ünsüzlerin göçüştüğü bir örneğin aslında ses olayı sonucu bu şekli aldığı, kelimenin aslında iki süreksiz ünsüzün bulunduğu görülmüştür: “*mecelleşmek<cebelleşmek<cedelleşmek*”

6. *Derleme Sözlüğü'*nde yer alan Arapça asıllı kelimelerde iki süreksiz ünsüz sesi göçüşmeye uğrayanların adedi 3'tür: "ıbkal, vadiük, savkada"

7. *Derleme Sözlüğü'*nde yer alan göçüşmeye uğramış Arapça asıllı kelimelerle ilgili önemli bir tespit de kelime içinde hem ünsüzlerin hem de ünlülerin göçüştüğü örneklerdir. Girişik göçüşme adını verdiğimiz bu türe ait örneklerin sayısı 6'dır: "ergap, filte, galbır, galbur, layfe, zelhap"

Bu çalışma ile tespit edilerek ortaya konulan örnekler üzerinde göçüşme yönleri ve göçüşen seslerin özellikleri üzerinde yeni çalışmalar yapılmasına imkân sağlandığını düşünmekteyiz. Ünsüz ve ünlü seslerin göçüşmesine ait, bilhassa /r/ sesi ile başlayan bazı örneklerde, dipnot ile de belirtildiği gibi göçüşme gibi görülen durumun bir ön ses türemesi olması ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Kısaltmalar ve Simgeler

DS: *Derleme Sözlüğü*

Simge	Karşılığı	Simge	Karşılığı
ā	Uzun a	ş	ص
ġ	غ	ı	ط
ħ	ح	z	ذ
ħ	خ	z	ض
ī	Uzun i	'	ء (Hemze)
ķ	ق	ع	ع
š	ث		

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1955). Anadolu Ağzlarındaki Metathese Gelişmesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 3, 1-7.
- Deny, J. (1995). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları*. (çev. Oytun Şahin). Ankara: TDK Yayınları.
- Eren, H. (1953). Türk Dillerinde Metathese. *TDAY- Belleten*. 1, 161-180.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ersöz, S. (2018). Türkçede Göçüşme: Tanım ve Tasnif. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2189-2203.
- Korkmaz, Z. (1982). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1993). *Derleme Sözlüğü*. 12 Cilt. Ankara: TDK Yayınları.
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldırım, F. (1999). Çukurova Ağzlarında Ünlü Göçüşmesi. 3. *Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni- Bildiriler*, Adana: Adana Valiliği Yayınları. 657-663.